

УДК 378 : 34(477)

Немченко С. С., к.ю.н, доцент доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін
ННІ права та психології НАВС

Понятійно-теоретичні особливості правової освіти в Україні

У статті досліджено термін «правова освіта» та «вища юридична освіта» у законодавчих актах України і концепціях вчених. Визначено відмінності між даними термінами, їх структуру, складові та значення. Показано значення правової освіти в Україні для формування правосвідомості у суспільстві. У статті наведено авторське тлумачення понять «правова освіта» і «вища юридична освіта».

Ключові слова: правова освіта, вища юридична освіта, правосвідомість, юрист, правознавство.

В статье исследованы термин «правовое образование» и «высшее юридическое образование» в законодательных актах Украины и концепциях ученых. Определены различия между данными терминами, их структуру, составляющие и значения. Показано значение правового образования в Украине для формирования правосознания в обществе. В статье приведены авторское толкование понятий «правовое образование» и «высшее юридическое образование».

Ключевые слова: правовое образование, высшее юридическое образование, правосознание, юрист, правоведение.

Annotation. In the article the term “legal education” and “higher legal education” in legislation Ukraine and concepts scientists. Defined the differences between these terms, their structure, composition and value. The importance of legal education in Ukraine to create legal awareness in society. In the article the author’s interpretation of the concept of “legal education” and “higher legal education.”

Key words: legal education, higher legal education, justice, lawyer, law.

Актуальність теми. Теоретична концептуалізація особливостей освітнього процесу в Україні на сучасному етапі представлена понятійним інструментарієм, який формувався ще у часи радянського минулого. Проте, євроінтеграційні процеси, будучи каталізатором розвитку освітньої сфери, вимагають перегляду основоположних понять і категорій, які мають бути побудовані не на заідеологізованих концептах й присвячені обслуговуванню політичного режиму. Сучасні суспільні виклики зумовлюють формування нових теоретичних основ освітнього процесу, де правова освіта займає важливе місце з точки зору формування належної правосвідомості в умовах побудови основ демократичного суспільства. Окрім цього, також актуальною науковою проблематикою виступає формування ефективного категоріального апарату сучасної юридичної науки, де поняття правової освіти є дискусійним і вимагає концептуального переосмислення.

Стан дослідження. Зазначена наукова проблема є предметом досліджень таких правознавців, як В.І. Андрейцев, Н.О. Давидова, М.І. Данилькевич, В.С. Журавський, І.П. Коваленко, В.І. Масальський, О.О. Орлова, О.О. Панькевич, В.С. Рижков і інші. Дослідники визначили системні аспекти та складові поняття вищої правової освіти. Особливої уваги заслуговує компаративний аспект таких досліджень, де поняття правової освіти порівнюється із суміжними категоріями, характеристика теоретичних особливостей правової освіти у зарубіжних державах.

Невирішені проблеми. У той же час, малодослідженими аспектами даної проблеми виступають особливості категоріальних складових поняття вищої правової освіти у сучасних умовах реальної побудови демократичної освітньої політики у

контексті входження України до європейського співтовариства.

Мета і завдання. Метою даної статті є дослідження категоріальних особливостей поняття вищої правової освіти. Завданням статті виступає формування авторської інтерпретації понять, пов'язаних із правовою освітою в Україні.

Основний матеріал. У системі вищої освіти правова освіта виступає з однієї сторони акумулятором правозастосовної практики та досвіду праворозуміння, а з іншої сторони виступають «лакмусовим папірцем» рівня правової культури населення, який є основою для ефективної правової і соціальної політики держави.

Органічно пов'язана з правовим вихованням та, як наслідок, — правовим мисленням. Становить комплекс державних та інших заходів, спрямованих на досягнення мети правової освіти [1, с. 37].

Науковці розрізняють такі поняття, як «правова освіта» та «юридична освіта».

Термін «правова освіта» сформульовано у нормативно-правових актах. Так, в Указі Президента України «Про Національну програму правової освіти населення» від 18.10.2001 р. № 992/2001 [2], у абзаці першому «Основних напрямів реалізації програми» даного правового акту зазначено, що правова освіта населення полягає у здійсненні комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків. В Указі зазначається, що правова освіта є складовою частиною системи освіти і має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства.

У концепціях вчених правова освіта представляється дещо іншими категоріальними особливостями. Наприклад, В.І. Андрейцев вважає, що під правовою освітою треба розуміти конкретну галузь людської діяльності, як соціально-правову цінність і відповідну систему правовідносин, правового регулювання з наявним організаційно-структурним, функціонально-процедурним, економічним, науково-технічним, навчально-методичним забезпеченням та механізмом соціально-правового гарантування. На його думку, тільки такий підхід утворює підстави стверджувати про існування і функціонування відповідних галузей знань, науки, навчальної дисципліни і законодавства [3, с.45].

Таке розуміння терміну і змісту правової освіти безумовно заслуговує на увагу. Підтримуємо думку В. Масальського про те, що сумнів викликає інше ствердження В.І. Андрейцева про те, що станом на 1998 рік система правової освіти в Україні вже була сталою на рівні загальноосвітньої, спеціалізованої та вищої шкіл, що насправді не відповідає дійсності, бо сталося пізніше [4, . 160].

Схожою з нормативно-правовою категорією є погляд О.О. Орлової, яка наголошує, що правова освіта населення — це здійснення комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні. Правова освіта — один із головних елементів формування правової культури і правової свідомості населення. Вона є складовою системи освіти в цілому. Отже, на погляд зазначеної авторки, під правовою освітою слід розуміти цілеспрямований процес правового навчання в системі освіти юридичного і не юридичного профілю, що полягає у набутті знань, умінь і навичок правового характеру [5, с. 9].

У той же час О.О. Панькевич бачить поняття вищої правової освіти як процес

підготовки майбутніх фахівців – навчальний процес (і його форми: лекції, семінари, практичні заняття тощо), результатом якого є кваліфікований спеціаліст відповідного рівня та профілю, спроможний до постійного професійного росту, соціальної та професійної мобільності, конкурентоспроможний на ринку праці, компетентний, відповідальний, здатний до саморозвитку та самовдосконалення протягом життя [6, с. 94].

Необхідно зазначити, що погляди фахівців на те, що таке «юридична освіта», різняться. М.І. Данилькевич її визначає і розглядають як складову більш загальної правової освіти, як галузь вищої освіти, як фундамент юридичної професії, як запоруку професійної компетентності правника, як середовище формування нового покоління правників, як один із інститутів реалізації соціальної функції права, як критерій соціальної стратифікації, як спеціальний вид підприємницької діяльності, як шлях розбудови політичної кар'єри, як спосіб реалізації особистих амбіцій тощо [7, с. 26–27].

Розмежування поняття «правова» і «юридична» освіта можна відслідкувати також у державних актах. Наприклад, у «Концепції розвитку вищої юридичної освіти» вища юридична освіта не називається правовою. Дана категорія визначається як галузь фахової освіти, безперервний процес теоретичного і практичного навчання з метою засвоєння сутності та змісту права, а також набуття умінь та навичок застосування його положень у професійній правничій діяльності, який здійснюється у вищих навчальних закладах, де зосереджено висококваліфікований науковий і науково-педагогічний персонал, забезпечено поєднання навчального процесу з науково-практичною діяльністю, та готуються компетентні кадри у галузі права відповідно до стандартів вищої освіти. Основне завдання ВЮО – підготовка кваліфікованих фахівців у галузі права, які працюють для утвердження у суспільстві верховенства права та розвитку правової свідомості й правової культури громадян [8].

Юридична енциклопедія за редакцією Ю. С. Шемшученка визначає юридичну освіту як систему знань про державу і право, здобутих в результаті навчання [1, с. 473]. На думку О. О. Певцової, на відміну від юридичної освіти, спрямованої на підготовку професійних спеціалістів, «правова» не передбачає акцентування уваги на професійно-значущих для юриста якостей особистості [9, с. 113]. Фахівці вважають, що юридична освіта є різновидом правової освіти. Така думка впливає з того, як співвідносяться право і закон. Юридична освіта – це цілеспрямований та послідовний процес здобуття системи професійних знань, умінь і навичок у вищих навчальних закладах, училищах, технікумах, коледжах, спеціалізацією яких є юриспруденція, формально засвідчений відповідним документом [10, с. 193].

Слід також зазначити, що ще одним різновидом правової освіти є правова просвіта. Правова просвіта – це процес роз'яснення права в формі усних чи письмових консультацій, інформації, бесід, зустрічей населення з працівниками міліції та іншими правоохоронними органами, конкурсів і олімпіад правових знань тощо. Слушною є думка В. Годованця, В. Кампо та В. Тертичного про те, що слід розрізняти поняття «правова освіта» та «правова просвіта» [11, с. 28]. О.О. Орлова визначає, в чому різниця між поняттями «правова освіта» і «правова просвіта» громадян. Освіта, як відомо, є процесом розвитку й саморозвитку особи, пов'язаним з оволодінням соціально значущим досвідом людства, втіленим у знаннях, уміннях, творчій діяльності та емоційному цілісному ставленні до світу, необхідною умовою діяльності особи і суспільства щодо збереження й розвитку матеріальної і духовної культури. Головний шлях набуття освіти – навчання та самоосвіта. Процес освіти, як правило, передбачає

навчання у закладі освіти, здобуття певної спеціальності й отримання відповідного документа — диплома як свідчення про ґрунтовні й широкі знання [5].

Ми погоджуємось у тому, що поняття «правова освіта» є більш широким, ніж юридична освіта. Така наша позиція підтверджується висловлюванням І.П. Коваленко про те, що раціональний компонент правового виховання втілюється в правовій освіті та правопросвітницькій діяльності. Через правову освіту громадяни отримують системне уявлення про право, що дозволяє їм оцінювати свої та чужі вчинки з правової позиції. Правова освіта в цивілізованих суспільствах є невід'ємною складовою всіх щаблів загальної системи освіти. Вона починається ще в дошкільних закладах, де дітей ознайомлюють з елементарними правилами поведження в суспільстві (наприклад, правилами дорожнього руху). У середній школі основи правових знань учні здобувають через загальні та спеціальні суспільствознавчі дисципліни. У системі середньої освіти України різні аспекти правових знань містять історія України, де є питання, присвячені конституційному будівництву, розробці та прийняттю інших фундаментальних законодавчих і підзаконних актів та практики їх реалізації. У вищій школі обсяг правових знань значно розширюється і набуває системнішого характеру. З 1992 р. до 2009 р. нормативною дисципліною вищої школи (такою, що є обов'язковою для вивчення студентами всіх спеціальностей та форм навчання) було «Правознавство», мета якого — надати студентам системні знання про право, його галузі, найважливіші норми та процедури. Проте, у минулому році наказом колишнього міністра освіти та науки І. Вакарчука «Правознавство», як і деякі інші навчальні дисципліни, що відіграють важливу роль у соціалізації майбутніх фахівців (політологія, соціологія, релігіє-знавство), було вилучено з переліку нормативних курсів. Окрім загального курсу правознавства, в багатьох ВНЗ викладають спеціальні курси, конче необхідні для фахової підготовки студентів (трудова право, авторське право, екологічне право тощо). Різні аспекти правового знання студенти здобувають також під час вивчення інших курсів гуманітарних та професійно-орієнтованих дисциплін [12].

Це пов'язане у першу чергу з тим, що сьогодні сприяти внутрішній інтеграції галузі вищої юридичної освіти може кардинальне оновлення змісту освіти. Цей процес поки що значно відстає від глобальних тенденцій розвитку суспільства, від потреб формування вільної особи в умовах його демократизації. Все частіше загострюється така серйозна проблема, як недостатня відповідність освітньої юридичної сфери характерові і змісту українських реформ. Спроби модернізувати змістову частину на всіх рівнях за рахунок введення у навчальні плани окремих навчальних дисциплін або збільшення обсягів лише призвели до перевантаження студентів. Це позбавило їх можливості опанувати знання самостійно, набувати навичок самоосвіти та самовдосконалення. Перевантаження студентів регламентоване аудиторною роботою; у навчальних закладах ще не прижився культ знань, який істотно формує високий рівень професійної юридичної освіти й допомагає випускникам знаходити свою нішу на ринку праці. Головне завдання полягає в постійній адаптації змісту вищої юридичної освіти за допомогою освітніх і професійних програм до потреб суспільства [13].

Раціональний компонент правового виховання втілюється в життя також через правопросвітницьку діяльність, що проводять різні установи гуманітарного профілю (зокрема й бібліотеки), засоби масової інформації та громадські об'єднання, які організують цикли лекцій з правової тематики, виступи правознавців перед населенням, юридичні консультації, друкують статті з питань правових відносин у газетах та жур-

налах, створюють теле- та радіопроекти правовиховної спрямованості. Правопросвітницька діяльність є великим підприємством правової освіти, проте, не може підмінити її, оскільки вона, зазвичай, має фрагментарніше наповнення та, відповідно, менш системний характер [12].

Саме тому, правова освіта населення полягає у здійсненні комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань і навичок у їх застосуванні, за свідченням С.Д. Гусарєва, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків [14, с. 119]. Щодо правового мислення осіб, які здобувають юридичну освіту, то головною проблемою формування професійного правового мислення є мінімізація фундаментальних гуманітарних дисциплін в освітніх в освітніх стандартах та навчальних планах. На думку О.О. Орлової, правове мислення передбачає універсальну, фундаментальну базу знань, в той час як тенденція підготовки спеціалістів вузького профілю, професіоналів, вузькопрофесійний підхід до навчання спеціалістів, заснований на розділенні юридичної праці, не веде до формування самостійного професійного правового мислення. Професійне мислення юриста передбачає як установку високу нормативну культуру, що виражається, з одного боку, в твердій нормативності суджень, точності, формалізованості висновків, а з іншого — у прихильності до догми права, святості духа й букви Закону. Однією із суттєвих рис професійного мислення юриста є його творчий характер у поєднанні з постійним пошуком [5].

Висновки. Отже, вища правова освіта широко представлена у концепціях вчених та у нормативно-правових актах як поняття. Проте, дискусії щодо співвідношення понять «вища правова освіта» та «вища юридична освіта» зумовлюють формування авторського поняття, котре буде альтернативною теоретико-понятійною позицією щодо зазначених понять і категорій.

На наш погляд, вища юридична освіта, це — підготовка спеціалістів у вищих навчальних закладах України юридичного спрямування у рамках затверджених навчальних програм, спрямована на формування у студента професійних навичок у сфері правознавства. Проте, поняття «правова освіта», на наш погляд, є більш широким і нами представляється як комплекс заходів державних установ, громадських об'єднань, політичних партій, організацій та окремих фахівців, спрямована на опанування праворозуміння, підвищення правосвідомості та отримання юридичних навичок на різних рівнях. У зв'язку із цим, вважаємо коректним застосовувати термін «правова освіта» як широкий комплекс правового всеобучу від загальноправового ознайомлення до отримання високопрофесійних поглиблених знань і навичок. Натомість, щодо конкретної підготовки фахівців потрібно застосовувати термін «вища юридична освіта» як систему підготовки юристів, як фахівців у сфері правознавства на галузевому рівні. Дискусійність даних наукових категорій вимагає подальших теоретичних досліджень, порівнянь із суміжними термінами, що виступає перспективою подальших наукових досліджень даної проблематики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. ; [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. — К. : Українська енциклопедія, 1998. — Т. 5: П—С. — 2003. — 736 с.
2. Указ Президента України «Про Національну програму правової освіти населення» від 18.10.2001 р.

- № 992/2001 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>
3. Андрейцев В.І. Сучасна правнича наука та освіта: на шляху до Болонського процесу // Вища школа. – 2005. – № 3. – С. 36-54.
  4. Масальський В.І. Правова і юридична освіта у сучасній Україні: про сутність термінів та правомірність їх використання / В. І. Масальський // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2011. – № 3. – С. 157-162.
  5. Орлова О.О. Правова освіта як системотвірний фактор правового мислення / О. О. Орлова // Право і суспільство. – 2013. – № 1. – С. 7-11.
  6. Панькевич О.О. Підготовка майбутніх правознавців в умовах сучасного освітнього простору вищого навчального закладу / О. О. Панькевич // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету “Україна”. – 2009. – № 1. – С. 92-94.
  7. Данилькевич М. І. Юридична освіта в Україні / М. І. Данилькевич // Світовий досвід підготовки поліцейських та його впровадження в Україні : міжнарод. наук.-практ. конф., 17 березня 2007 р. – Д., 2006. – С. 25–31.
  8. Концепція розвитку вищої юридичної освіти // Юридичний журнал «Юстиніан» - № 11. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://justinian.ua/article.php?id=3358>
  9. Певцова Е. А. Проблемы формирования правового сознания, правового воспитания и правовой культуры в современной отечественной юриспруденции / Е. А. Певцова // Право и политика. – 2004. – № 9. – С. 112–119.
  10. Орлова О. О. Юридична освіта та юридична клініка: форми правового виховання чи правової освіти? / О. О. Орлова // Юриспруденція ХХІ століття : наук. конф. 14 листопада 2007 р. : зб. тез. – Д., 2008. – С. 192–194.
  11. Годованець В. Правова просвіта громадян України: методологічні проблеми розроблення Концепції / В. Годованець, В. Кампо, В. Тертичний // Право України. – 1999. – № 1. – С. 27–30.
  12. Коваленко І.П. Правова соціалізація особистості як процес формування правової культури // Культура України. – Випуск 32. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIU/kultura32/14.pdf>
  13. Рижиков В. С. Сутність та значення юридичної освіти для розбудови незалежної правової держави // Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011 – Н Вип. 96. – С. 174-180.
  14. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – 4-те вид., стер. – К. : Знання, 2010. – 495 с.